دیار لەتیف

ناونیشان لەچیرۆكی كوردیدا

ساڵانی(1925–1939)

چیرۆك چییە؟

گێڕانەوەی سەرگورشتەیەکە, بەشێوەیەکی هونەری و ڕەچاوکردنی باری جوانیناسی و هەروەها چینینی تۆکمەی زمان، لەگەڵ ئەوەشدا چیرۆك بۆخۆی گەمەیەکی هونەری فێکشنالێتییە.

هۆکاری پتەوبوونی لایەنی هونەری و بەرزکردنەوەی ڕادەی چێژ و دوورکەوتنەوە لەسادەکاریی، دەگەڕێتەوە بۆ بەکارخستنی ڕەگەز و ئیشکردن لەچیرۆکدا.

ئاخنینی بەشێکی زۆر لەرەگەزەکان لە چیرۆکێکی کورتدا،کارێکی دژوارە و مەرجدارنییە، واتە مەرجێکی لەو شێوەیەی بەکارهێنانی فرەیی ڕەگەزەکان، چیرۆکێکی نموونەیی لێ بەرهەم بێت.

بە پێچەوانەوە وەك نموونە، دەکرێت لە ڕێگەی بەرکەڵکیی (ڕەگەزی تەنز)ەوە، نایابترین و چێژبەخشترین چیرۆك بنوسرێتەوە.

بەکارخستنی کۆڕەگەزێك پێدەچێت هێنانەدی پیشەسازیبوونی چیرۆك بهێنێتە ئاراوە، مەبەست لەپیشەسازیبوونی دەق، زۆرکردن لەخەیاڵ و فەرهەنگی نوسین و وشە، چیرۆکێك بنوسرێت زۆرتر خاوەن شێوەیەکی دەستکرد بێت وەك لەوەی سروشتی بێت، ئەوکات لەتافی خوێندنەوەدا کەشێکی بێزارکەر بۆ وەرگر دەڕەخسێنێت.

چیرۆك ئەزموونی ژیاندنە لەدۆخی ڕیالێتیدا، هاوکات ئەزموونی فانتاسییانەی نوسەریشە، چیرۆکنوس ڕۆڵی گێڕەرەوەی لەتۆمارکاردنیدا هەیە. لێرەوە دەتوانین بنوسین چیرۆکنوس دەلاقەیەکی ئەفلاتوونی وەردەگرێت لەخوڵقاندنی دنیای دووەم.

((چیرۆك هەوڵ و جۆرە کارکردنێکی جدیی و تایبەتە لەزماندا، تیایدا زمان لە بەهەرەو بنەڕەتییە ئاچەڵییە ڕووتەکەیەوە دەگۆێزرێتەوە بۆ خزمەتکاری مەبەستە مرۆییە گەورەکان))1

مەبەست لێرەدا پێچەوانەی گوتەی (پۆل ڤالێرییە) کە دەڵێت:

((ئەدەب بریتییە لە دروستکردنی زمان لەزماندا)).2

بونیادی چیرۆکە قورئانییەکان لە 30% قورئانی گرتووەتەوە))3،

دەقی چیرۆکە قورئانییەکان جیاوازییەکی بەرچاویان لەدەقی چیرۆکە هونەرییەکان هەیە، هەرچەندە لەڕوانگەی شیکاری دەقەوە تەماشای چیرۆکە قورئانییەکان بکەین، ئەوا بۆ خۆیان بێبەری نین لەبە هونەریبوونی چیرۆك، بەڵام ئەوەیان جیاوازییەکە زەق دەکاتەوە لەنێوان ئەو دوو جەمسەرەدا، ئەوەیە چیرۆکە قورئانییەکان جەخت لەسەر ڕاستی و ئاشکراکردنی ڕاستییەکان و ئامۆژگاری و وانەی پەروەردەیی و گێڕانەوەی مێژووی دێرین دەکەنەوە، بەبەراورد بەچیرۆکی هونەریی کەتەواو پێچەوانەی مەنەفێستی ئەو ڕەوتەیە.

((ان هذا لهو القصص الحق))4 ، واتە : بەڕاستی ئەمانە چیرۆکی ڕاستین..

ئەم ئاماژەیە جەخت لەسەر دروستیبوونی چیرۆکە قورئانییەکان دەکاتەوە، کەئامانج تێیدا وشیاربوونەوە و پەیامپێدانە بۆ خەڵك..

بۆئەوەی لێرەدا خاڵی کۆتایی لەسەر باسەکە دابنێین دەنوسین: چیرۆك مێژوویەکی کۆنی هەیە، ئەفسانەکان چیرۆکگەلێکی هەڵبەستراوی مرۆڤە بەراییەکانن لەبەرامبەر گەردووندا، واتە دیدگای ئەوکاتەیە لەمەڕ ژیانی سەر زەوی و ناوگەردوون.

پێناسەیەکی گشتیی ناونیشان..

ناونیشان ڕەگەزێکی گرنگی ئەدەبییە و لەیەکەم بەریەککەوتنەوە ڕووبەڕووی خوێنەر دەبێتەوە، هەروەها بۆ ناساندنی دەق کەرەستەیەکی پێویستە.

هەر دەقێك وەك بونیادێکی زمانی خاوەنی ناونیشانێکە، دەق دەبێت

ئەحمەد موختار جاف

ناونیشانێکی هەبێت تا بناسرێتەوە.

دەق مولْکەو ناونیشان خاوەنێتی، هەر دەقێك ناونیشانی نەبوو، بۆ لاوازی خەیاڵی نوسەر یان سەرپشککردنی خوێنەر لەبەردەم هەڵبژاردنی ناو بۆ دەقدا دەگەڕێتەوە، بەڵام لەکۆتاییدا دەبێت هەموو دەقێك ناوێکی هەبێت.

((ناونیشان یارمەتیدەری دەرخستنی ئاستی سیمانتیکییە))5

ئەرکی ناونیشان ئاشکراکردنی بەشە نادیارەکانی ناوەرۆکی دەقە، چونکە لەکاتی خوێندنەوەی هەر کتێبێکدا، ناونیشان دەسپێکی باسەکەیە و لەوێوە بۆ ناو دەق دەچین.

بۆیە هەر نەخوێندنەوەیەك بۆ ناونیشانی دەق، پرۆسەی خوێندنەوەکە لاواز دەکەوێتەوە، چونکە دەکرێت بەهۆی پاراوی ناونیشانەوە، زۆرجار

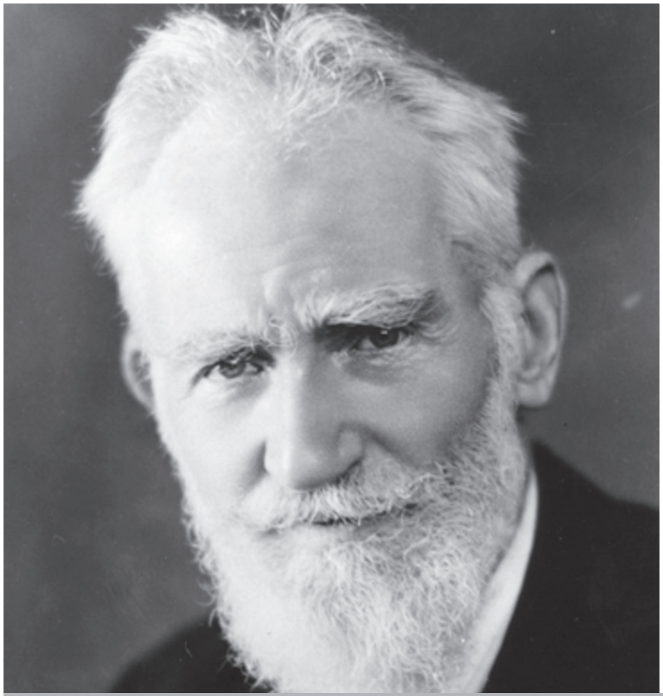

بێرنارد شۆ

ئاڵۆزی دەقمان بۆ ڕوون بێتەوە.

ناونیشان فرە کایەیە، بۆنموونە (مێژوویی، جیۆگرافی، زانستی، ئەدەبی ..)، هەریەکەو خاوەن جیاوازییەکی تایبەتکارین و شرۆڤەی جودا وەردەگرن.

ناونیشانی ئەدەبی بارگاوییە بەخەیاڵ و سۆز و ئیمەیج، بەڵام ناونیشانی زانستی بەزۆری داماڵراوە لەوخەسڵەتانە.

چونکە داینەمۆی زانست عەقڵە،ئەدەب زۆرتر پرۆسەکە لەڕێگەی ئەندێشەسازییەوەیە و لەزانست کەمتر عەقڵگەرایترە.

دەشێت ئەدەب سود لەکەرەستەی عەقڵیی وەربگرێت ، بەڵام ناکرێت زانست بەرژەوەندی لەسۆز و خەیاڵی ئەدەبی وەربگرێت.

دوو چەمکی وەك(خەیاڵی زانستی و خەیاڵی وێژەیی) جیاوازن و هەردووکیان خاوەن خەسڵەتی تایبەتی خۆیانن.

لە بەرەوەی زانست مەعریفەیە و ئەدەب خەیاڵە و کەمتر بەرژەوەندی لە کۆزانیاریی وەردەگرێت.

ئەگەر پێوانەی زانست لە ئەدەبدا بەرزکرایەوە، ئەوە دەبێتە ئەدەبێکی فێرکاری .

سەرەنجام جیاوازییەکی بەرچاو لە نێوان ئەم دوو کایەدا, لەهەڵبژاردنی ناونیشاندا هەیە.

بیرنادشۆ دەڵێت: ((خەیاڵکردن بەهێزترە لەمەعریفە، چونکە بەنێو رابردوو و داهاتوودا دەتگێڕێت، لەکاتێکدا مەعریفە تەنیا لەزانیارییەکانی رابردووەوە سەرچاوە دەگرێت.))6

(ناونیشان لەقۆناغی سالآنی 1925ـ1939)

مرۆڤ بۆ ئەوەی بژی و داهێنان بکات دەبێت بیربکاتەوە، گەردوون لەگەورەییدا، بۆ پرۆسەی هزراندن هێمایە. ئینسان بەهۆکاری رامان لەتەنە دەرەهەستەکانەوە،وایکردووە هەمیشە هەوڵی گەڕان بەدوای گوزارەکانی ژیاندا بدات.

هەر داهێنراوێك پێویستی بەناوێك هەبووە بۆ ناسینەوە و دواجار گوزارشت لێکردنی.

لەڕەهەندی ئایینییەوە خودا کەبوونەوەری ئافراند، ناوی بۆ دەستنیشانکرد.

لەڕوانگەی ئاینەوە مرۆڤ کەدابەزێنرایە سەر زەوی، ناوە گشتییەکانی فێرکرابوو، پاشان دەستی بەژیانکردو هەوڵیدا کەرەستەی نوێ بۆ پێداویستی ژیان دابهێنێت، هەر داهێنانێکیش پێویستی بەناوێك هەبوو، بەمەش کەرەستەکان بوونە خاوەن ناونیشان.

مرۆڤ ئەودەمەی وەچەی لەسەر زەوی دروستکرد، بیری لەوەکردەوە بۆ ناسینەوەی یەکتر ناو دابهێنێت.

ناونانەکان جیاوازن، کۆمەڵێك مرۆڤ لەڕەهەندی دینییەوە ناو بۆ مندڵەکانی دادەنێت، هەشن لەدەرەوەی بازنەی ئایینییەوە ناوەکان دادەنێت.

لە ئایینی (ئاگاماهەندا)، کاتێك منداڵەکان لەدایك دەبن بۆماوەی (سەدو پێنج)ڕۆژ مۆڵکی پەرستگان و ناویشیان بۆ دانانرێت، تا وەکو ماوەی خەڵوەتە ئاسمانییەکە تەواو دەبێت، ئەوکات منداڵەکە دەبێتە هی دایکی و ناوی بۆ دادەنرێت.

لەئایینی ئیسلامدا هاتووە کەبانگەشەی ئەوە دەکات ناوی باش لەمنداڵەکان بنێن.

جیاوازی لە پرۆسەی ناونان لەنێوان ئایینەکاندا هەیە، هەریەکەو بەپێی بیروباوەڕەکەی ناو دادەنێت، وەك دەکرێت هەندێك ناو لە ئاینی مەسیحییدا ئاسایی بێت، بەڵام بۆ ئایینێکی دیکە نەشیاو بێت، ئەمەش بەشێکی بۆ کاریگەری ژینگە و بەشێکی تری بۆ بیروباوەڕەکە دەگەڕێتەوە.

لەقورئاندا ئاماژەیەك بەناودانان هاتووە ((وعلم ادم الاسما كلها))7،

واتە: ئادەممان فێری هەموو ناوەکان کرد، لێرەوە ((دەبینین سەرنجمان ڕادەکێشێت بۆ ئەوە، کەدەبێت ناوەکان بزانین تاوەکو لە ماناکانیان حاڵی بین، گەر فێری مانایەك بووی بێ ناوەکەی هەر خێرا لەیادی دەکەیت، چونکە ناونیشانی نییە))8

ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە هەموو ناوکێك بەرگێکی پێویستە، واتە پەیوەستەیەکی بەهێز لەنێوان ناونیشان و ناوەڕۆکدا هەیە، بەمشێوە بۆمان دەردەکەوێت ناونیشان تەواوکەری دەق و ناوەڕۆکە.

قۆناغی 1925-1939 چیرۆکنوسەکان چوارن ((جەمیل سائیب، ئەحمەد

موختار جاف، پیرەمێرد، محەمەد عەلی کوردی))9

بەپێی هەندێك بۆچوون دەربارەی دیاریکردنی قۆناغی یەکەمین چیرۆکی هونەریی، ساڵی (1925) دەستنیشان دەکەن، کەچیرۆکی (لە خەوما)ی جەمیل سائیبە، بە سەرەتایترین چیرۆکی هونەریی کوردی دادەنرێت. بەکارهێنانی دەستەواژەی هونەرییوونی چیرۆکی لەخەوما بەوپێیە نییە لەئاستێکی باشی هونەریدا بووبێت، بەڵکو ئەوەیە کە تائاستێك لەکەشی هونەرییوونی چیرۆکی ئەدەبییەوە نزیکبووەتەوە. چیرۆکەکە لەسەر پەیڕەوبەندیی ڕێبازی ڕیالیزمی ڕەخنەگرانە بنیاتنراوە، بەومانایەی چیرۆکەکە بنەمایەکی واقیعی هەیە.

ناونیشانی چیرۆکەکە (کپە) و لەلایەنی هونەرییەوە پێشکەوتوو نییە، ئەم دەربڕاوە سەرزارەکییە هەموو مرۆیەك ئەم دەربڕینە بەردەوام بەکاردەهێنێت، بەڵام تاڕادەیەکی هێجگار ئامانجی دەقەکەی پێکاوە. (لەخەوما) لەگرێیەکی پێشناوی (ئامرازێك+ ناوێك+ ڕاناوێك) بونیادنراوە،ئەم ناوە لەحەوت پیت پێکهاتووەن ئەگەر ڕەچاوی باری ڕێزمانی بکرایە, دەبوو بەهەشت پیت بنوسرابا.

(مەسەلەی ویژدان یان: چۆن بووم بەخانەدان)، چیرۆکێکی هونەرییە و لەساڵانی (1927-1928) نوسراوە، لەدیاریکردنی زاراوەی چیرۆکدا دکتۆر ئیحسان فوئاد بە(سەرگوزشتە) ناوی دەبات، ئەویش بەهۆی چڕی ناوەڕۆکی دەربڕاوەکە، لەکاتێکدا دەشتوانین بەنیمچە ڕۆمان ناوزەندی بکەین.

(مەسەلەی ویژدان یان: چۆن بووم بەخانەدان)، ناونیشانێکی لەبارکراوە، لەڕەخنەی ئەدەبی ئینگلیزدا بە(سەبتایتڵ) ناودەبرێت. ناونیشانی لەبارکراو ئەو ناوەیە ناونیشانێکی سەرەکی لەپێشەوە دەنوسرێت، لەگەڵ ناونیشانێکی لاوەکی کە لەپاشکۆدا بۆ

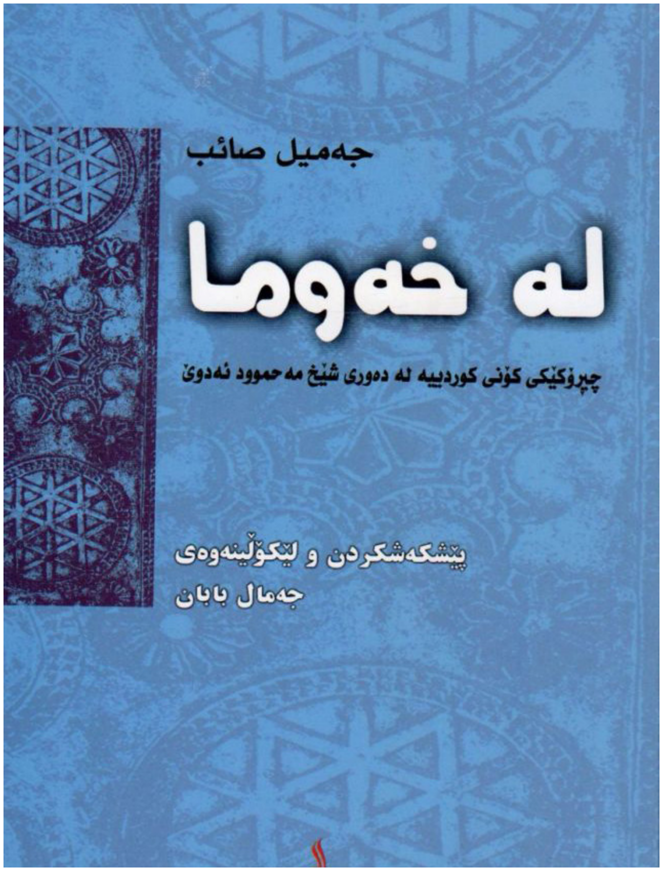

ڕوونکردنەوەی واژەکانی سەرەوە دێت، یان دەربڕاوێکی نیمچە ئازادەو هەڵگری گوزارەیەکی سەربەخۆیە.

ناونیشانی چیرۆکەکە لەسەر ئاستی ئابوریکردنی وشەوە درێژە، بۆ خوێنەر گرانە لەیەککاتدا ناونیشانەکە بڵێتەوە، جگەلە وەش ناونیشانێکی کەتوارییە.

ڕۆڵی پیرەمێرد لەبواری چیرۆکدا دوو تێکستە، بەرهەمی یەکەم (ئاواتی دڵ-گەشتێ بەسەر باڵی پەڕەندەی خەیاڵەوە)، دووەمین بەرهەمی (دوانزە سوارەی مەریوان)ە.

ئەم دوو چیرۆکە لەساڵی (1932-1933) نوسراوە و لەژمارەکانی

ڕۆژنامەی (ژیان) دا بڵاوکراوەتەوە.

یەکەم چیرۆکی تۆمارکراوی پیرەمێرد (ئاواتی دڵ-گەشتێ بەسەر پەڕەندەی خەیاڵەوە)، ناونیشانێکی لەبارکراوە، بەڵام لەڕووی ئابووریکردنی وشەوە خەرجکەرە،بۆیە ناونیشانێکی درێژ و مەسرەفکەرایە.

لە ڕووی پاراوی وشەکانەوە تا ئاستێکی باش سەرکەوتووە و واژەکان کوردییەکی زۆر پەتین.

چیرۆکی (دوانزە سوارەی مەریوان) زۆرتر ناونیشانێکی فۆلکلۆرییە و گێرانەوەی بەسەرهاتی داستانێکە و بەبارێکی واقیعیدا دەڕوات، لەگەڵ ئەوەشدا ناوێکی ژمارەییە و بەکاربراوی ژمارەی تێدایە.

محەمەد عەلی کوردیش یەکێکبووە لەنوسەرەکانی کۆڕی چیرۆکنوسین، دوو بەرهەمی هەیە، یەکەمینیان (دوای سەرخۆشی زۆرسەر شێتییە)، ئەم چیرۆکە ساڵی(1934) بڵاویکردووەتەوە، ناونیشانەکەی کتومت لەگەڵ ناوەڕۆکەکەیدا یەکانگیرە، چونکە باس لەخێزانێك دەکات کەپیاوی ژنەکە هەمیشە مەستە و هاوسەرەکەی فەرامۆشکردووە. شەوێك پیاوەکە بەمەستی دەگەڕێتەوە و دەخەوێت و بەیانییەکەی بەئاگادێتەوە تەماشادەکات ژنەکەی مردووە، لەوێوە ئیتر بەیەکجاری شێت دەبێت.

ئەگەر ورد بڕوانین دەبینین ناونیشان و ناوەڕۆکەکەی وەکو ئەڵقەی زنجیر لەناو یەکدان و بەهەردوو لایانەوە پەیامی چیرۆکەکەیان گەیاندووە.

لەڕووی هونەرییەوە ناونیشانی دەقەکە ناوێکی لاوازەو ئیشی تێدا نەکراوە.

دووەمیان ڕۆمانی (نازدار یان ژنی کورد لە لادێ) بەهۆی ئەوەی تەوەری باسەکەمان لەسەر چیرۆك بوو، بۆیە خۆمان لەباسکردنی دەبوێرین.

سەرچاوەکان:

1--ئیبراهیم سالح، هەڵوەستەیەك لە بەردەم چیرۆکە قورئانییەکان، چاپخانەی بەغدا،1998

2--حەسەن جاف، چیرۆکی نوێی کوردیی، چاپخانەی بەغدا،1985

3-- ئیبراهیم سالح، هەڵوەستەیەك لە بەردەم چیرۆکە قورئانییەکان، 1998

4--پەرتوکی قورئان،لا31

5--نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، ئەزموونی خوێندنەوە و چەند لاپەڕەیەکی ڕەخنەیی، چاپخانەی سەردەم، 2006

6--ئیبراهیم فەقێ، وەرگێرانی: سەروەر حەسەن، کۆنترۆلی هەستەکانت بکە، چاپخانەی کارۆ، 2009

7--پەرتووکی قورئان،لا31

8--ئیبراهیم فەقێ، و:سەروەر حەسەن، کۆنترۆلی هەستەکانت بکە، چاپخانەی کارۆ،2009

9--حسێن عارف، چیرۆکی هونەریی کوردی (1925-1960)، چاپخانەی بەغدا،1977